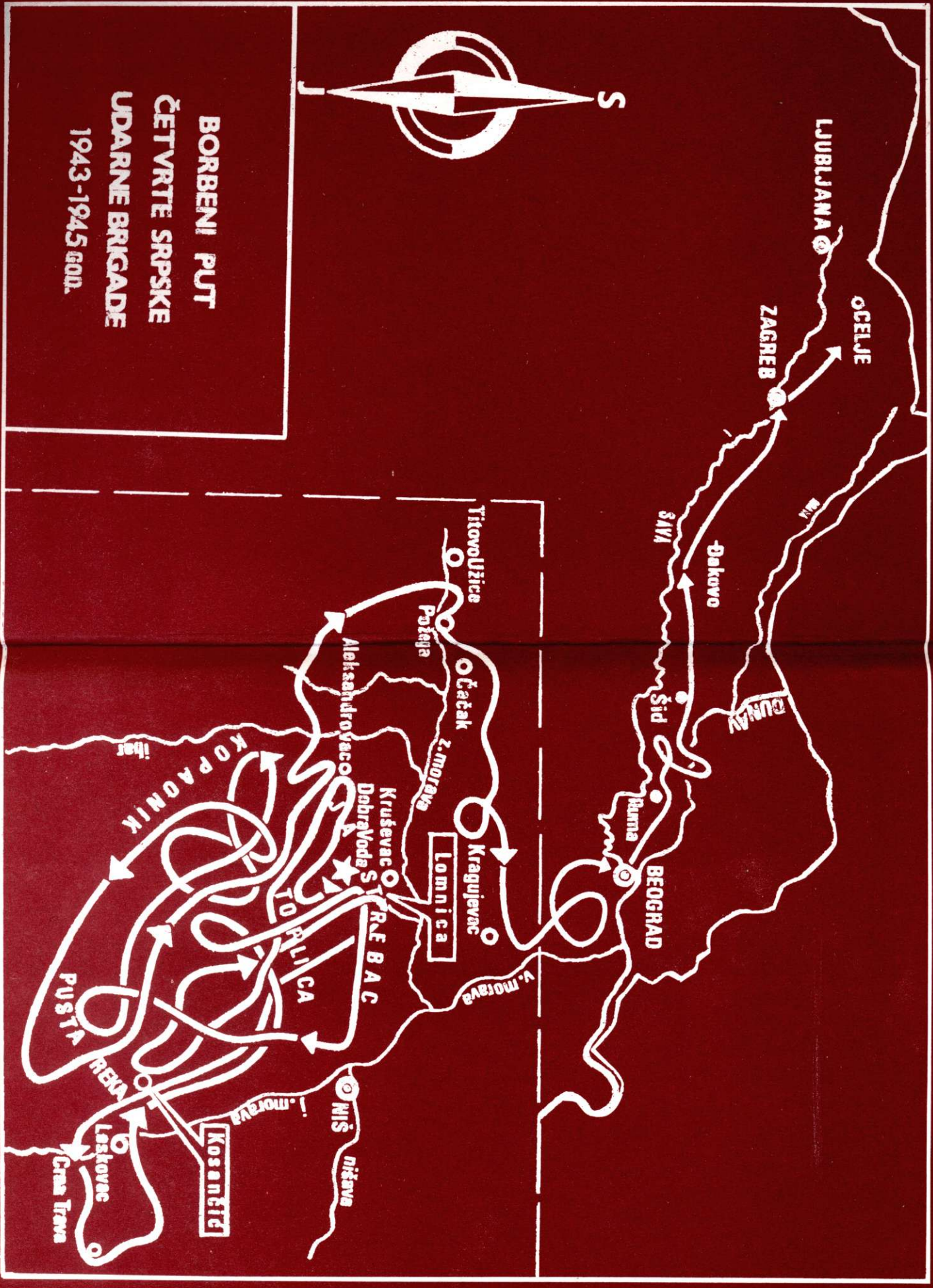

4. СРПСКА БРИГАДА

Милорад Гончич

**BORBENI PUT
 ČETVRTA SRPSKE
 UDARNE BRIGADE
 1943-1945 GOD.**

H. Đurić

Издавачи
ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ
РЕПУБЛИЧКИ ОДБОР СУБНОР-а СРБИЈЕ - САВЕТ НАЦИЈЕ
„СРБИЈА У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ 1941-1945“

За издаваче
Др Петар Качавенда
Милош Станимировић

Редакцијски одбор
Драгослав Пешировић Горски, председник
Драгољуб Петровић Радеј, Бривоје Ромић,
Стојан Николић Јоле, Стеван Адамовић,
Драгоман Радојичић Спимболија,
Петар Милашиновић Бане, Милован Мишовић,
др Љуба Кривокапић, Данило Вукадиновић,
Бора Крстић, Славка Ивановић, Урош Јолџић,
Мирослава Поповић Анђа, Велимир Јовановић Велм,
Милорад Јововић, Божидар Рајковић

Рецензент и уредник
Др Петар Качавенда

Стручни редактор
Душан Аврамовић

Графички уредник
Светко Решић, инг.

МИЛОРАД ГОНЧИН

ЧЕТВРТА СРПСКА УДАРНА БРИГАДА

ИСИ

ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ

Београд, 1996.

*БриГада је одликована
Орденом Народног осмбођења и
Орденом заслуга за народ са златном звездом*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

940.53(497.1)

ГОНЧИН. Милорад

Четврта српска ударна бригада / Милорад Гончин. [1. изд.] Београд :
Институт за савремену историју. 1996 (Ужице : Рујно). 824 стр. [32] стр. с
таблама илустр.; 20 ст. - (Едиција : ..Србња у рату и револуцији 1941 - 1945")

Тираж 1000.

15ВИ 86-7403-068-8

929:940.53(497.1)

а) Југославија, Народноослободилачка војска. Четврта српска бригада б) Народноослободилачка борба 1941 - 1945 - Учесници
ИД=48115468

У в о д

Друга јужноморавска ударна бригада (касније преименована у Четврту српску) у односу на остале бригаде са југа Србије* најдуже је дејствовала на овом подручју (око 10 месеци од свог оснивања). Једно време била је једина активна бригада на овом простору, с обзиром да је Прва јужноморавска, односно Трећа српска бригада, убрзо после формирања добила наређење Врховног штаба да, са Првом шумедијском бригадом, крене у правцу запада, ради прикључења главнини снага Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ).

Ради бољег разумевања борбеног пута Друге јужноморавске, односно Четврте српске ударне бригаде. Редакциони одбор сматра да је од интереса да укаже на следеће моменте:

Прво. Друга јужноморавска народноослободилачка бригада приликом формирања имала је у свом саставу три батаљона:

- Први батаљон, Расински ударни батаљон, имао је у свом саставу борце из крушевачког и краљевачког округа;

- Други батаљон. Лесковачко-јабланички. имао је, претежно, борце из лесковачког округа (лесковачког и јабланичког среза);

- Трећи батаљон, Црнотравски ударни батаљон. имао је у свом саставу борце из лесковачког округа (власотиначки срез). те из делова врањског и пиротског округа.

Бригада је у време формирања била, у правом смислу речи, представник бораца југа Србије. Значајан број бораца првог строја Бригаде били су борци који су учествовали у борбама од 1941. и 1942. године, у партизанским одредима на својим територијама или као позадински радници који су активно радили за Народноослободилачку борбу (НОБ).

* Под југом Србије подрачумевамо подручје од линије Копаоник - Крушевац - Озрен - Ниш - бугарска граница на истоку, а на југу граница са Македонијом и Косовом и Метохијом (ранији окрузи: крушевачки, топлички, нишки, лесковачки, пиротски и врањски).

Наведени моменти указују да без изношења, макар и у најкраћим потезима, историјата борби, на иојединим подручјима, на југу Србије од 1941-1943. године, неће се добити ирава представа *из којих услова је израсла и створена* наша бригада. зашто је формирана тек крајем 1943, а иовезано са напред наведеним питањима и најсажетијим одговорима на ова питања, неће се добити ни права слика о уделу наше бригаде у развоју НОБ-е у Србији и земљи у целини.

Развој НОБ-а на југу Србије

Као и у већини других крајева Србије, на позив и под руководством Комунистичке партије Југославије (КПЈ) дошло је до снажног отпора окупаторским снагама и на југу Србије. Током лета и јесени 1941. на југу Србије формирано је осам партизанских одреда: Расински (Крушевачки), Топлички, Кукавички (Лесковачки), Врањски, Озренски, Сврљишки (Нишавски), Бабички и Јабланички. Одреди су одмах започели акције, које су у прво време биле усмерене на уништавање окупационе власти по селима, разоружавање жандармеријских станица и извођење мањих диверзија.

Дејство партизанских одреда убрзо је прерасло у шири народни устанак. Врше се напади на немачке транспорте и комуникације, нарочито на правцима: Сталаћ - Ниш, Лесковац - Грделичка клисура, Бела Паланка - Ниш, Ниш - Књажевац, Зајечар - Сталаћ - Крушевац - Трстеник и Ниш - Прокупље - Куршумлија. Истовремено, нападају се рударска и друга индустријска постројења.

Распламсавањем устанка ствара се и прилично пространа слободна територија, која обухвата предео испод планине Кукавице (подручје планине Кукавице и равницу Поречја), даље преко Јужне Мораве према Власотинцу, а с десне стране Јужне Мораве од Нишаве на југ до планине Козјак према Куманову и Македонији и Косову и Метохији, а на истоку према Бугарској. Затим Запаљску котлину према Нишу, Лесковачко поље, Пусту Реку, Јабланицу, Топлицу, предео око Јастрепца према Алексинцу, Крушевцу и Нишу. На овом подручју живело је преко милион становника. Деловно слободне територије су током 1942. губљени под налетом снажне офанзиве окупатора и његових квислинга, али континуитет борбе на овом подручју

никада није престајао. Чињеница да су народноослободилачке јединице на овом подручју све до половине 1944. дејствовале искључиво на југу Грбије - *везане према шеме за одређену шеришорију* - условила је одређене специфичности НОБ-а на овим просторима. које су довеле до прилагођавања организационих форми оружаних снага НОБ-а. Поменути партизански одреди дејствовали су, углавном, на свом подручју (осим у нападима на непријатељске гарнизоне Прокупље. Блаце. Лебане. Ражањ. Вучје, Власотинце. Гврљиг - који су били изведени заједничким дејством више партизанских одреда), са циљем стварања и проширивања слободне територије на свом терену. Поред наведених одреда, у овом периоду, формиран је велики број помоћних чета и месних десетина, које су у почетку имале карактер локалних наоружаних стража, а касније, када се устанак размахо, ове јединице улазе у борбена дејства, пребацујући се према потреби са једног одсека фронта на други. Поједине од њих, по квалитету дејства и саставу, нису се много разликовале од формацијских чета партизанских одреда (пример оранске чете, друге пусторечке чете, гајтанске чете, лецке чете, крчимарске чете, вучанске чете, накривањске чете, трњанско сечанске минерске чете - за рушење железничке пруге Лесковац - Рделница и др.).

Крајем 1941. бројно стање партизанских одреда и помоћних јединица износило је преко 2.500 бораца под оружјем.

На ослобођеној територији деловали су органи нове власти - народноослободилачки одбори - а постојале су и команде места као војнополитички органи.

Са нарастањем устанка све су чешћи напади на важне окупаторске гарнизоне, нападају се и ослобађају и већа насеља, која су краће време остала под влашћу ослободилачких снага. У августу 1941. Озренски одред ослободио је Ражањ, 15. септембра Кукавички одред ослободио је Вучје (где је радила модерна фабрика штофова и хидроелектрана (ХЕ) Вучје - једна од првих у Грбији), 22. септембра Расински одред учествовао је у нападу на Крушевац, 22. септембра Озренски одред ослободио је Гврљш, 1. октобра Кукавички одред ослобађа Власотинце, 8. октобра Топлички одред и делови Кукавичког одреда ослобађају Прокупље, 22-23. октобра Гврљшски одред ослобађа Гоко Бању, 7. новембра Јабланички одред, у садејству са Бабичким, Топличким и Кукавичким - ослобађају Леце, Медвеђу и Лебане, 5. децембра

Топлмчки и Расински одред ослобађају Блаце, 15-16. фебруара 1942. исти одреди ослобађају Куршумлију.

Значајно је нагласити да у време пораза партизанских снага у западној Србији и повлачења Врховног штаба са делом јединица према Санџаку. устанак на југу Србије не само да не јењава, већ је у успону. Два и по месеца после повлачења наших снага из Ужица. партизански одреди на југу Србије ослобађају Куршумлију.

Ипак, пораз партизанских снага у западној Србији одразио се на ток устанка и у крајевима југа Србије. Немци су иредузели одлучне мере да се ликвидира и ово жариште устанка. лоцирано на простору од изузетног значаја за њихове геостратешке концепције. На овом подручју налази се изузетно значајна раскрсница железничко-друмске артерије Балканског полуострва (комуникација за Софију - Истанбул и Солун - Атину). због чега су Немци били приоритетно заинтересовани за гушење устанка на југу Србије.

За немачке окупаторе југ Србије био је од интереса и са гледишта привредних потенцијала ових крајева. Нарочито су били заинтересовани за налазишта молибдена. руде неопходне немачкој ратној индустрији. па отуда убрзане припреме за њену експлоатацију одмах после окупације. Од интереса су били и рудници угља. а познато је да је југ Србије и извор бројних пољопривредних производа.

У циљу задовољавања својих потреба окупационе власти су настојале да што пре прораде капацитети текстилне, прехранбене. металне и хемијске индустрије, при чему су посебно били заинтересовани за рад мостовске радионице у Нишу и хемијских фабрика у Крушевцу.

У тежњи да максимално искористе привредне потенцијале на југу Србије, окупационе власти нису бирале средства да задовоље своје ратне потребе.

Током јануара 1942. довучена су на овај простор осетна појачања: из Бугарске је пребачен бугарски окупациони корпус. који се састојао из три дивизије (шеснаесте. седамнаесте и двадесет прве). Седиште корпуса је било у Нишу. а главне снаге су распоређене по градовима: Ниш. Прокупље. Лесковац. Крушевац и дуж главних путних и железничких магистрала (бугарске трупе остале су на овом простору до капитулације Бугарске. септембра 1944).

Довучене су и знатне снаге квислиншких формација из Београда. Шапца. Ваљева и из Баната и то: три добровољачка одреда (први.

четвртп п шестп) познати као љотпћевци** н шест одреда Српске државне страже (СДС) (петп. осми. једанаести. дванаести п двадесет први). познати као недићевци.***

За акције против партизанских одреда окупатору су стајале на расположењу војне формацпје које су се од раније налазиле на овом терену (немачке. бугарске. квислиншке. четници Косте Пећанца).****

Током зиме, пролећа и лета 1942. на овим просторима непријатељ је предузео низ сложених и ефикасних акција против партизанских одреда. у којима су биле ангазоване скоро све снаге немачко-бугарских окупатора н домаћих издајника. Примењена је. углавном. тактика изолације појединих партизанских одреда и наносења удараца ;ртизанским снагама на појединим секторима партизанске територије. У операцијама опкољавања појединих партизанских одреда учествовало је и до 15.000-20.000 војника. Војнпчке операције праћене су крвавим репресалијама према становништву села и градова. уз примену „принципа" одмазде 1:100 (односно 50) за сваког убијеног. односно рањеног окупаторског војника. Пљачкана је имовина. паљене куће и стаје сељака. паљена чптава села. масовно хапшени таоци. Посебно треба указати на геноцидно страдање становништва у Бојнику и на Великом Јастрепцу - на Равништву - Стоваришту. У тзв. Аћимовићевој офанзиви,***** као и у офанзивним акцијама бугарских окупационих јединица. испред њихових стрељачких стројева. као заштита. истурано је голоруко становништво.

Суочени са бројним. добро наоружаним и организованим војним снагама непријатеља. партизански одреди су били приморани на де-

** Добили име по Димитрију Љотићу (1891-1945). оснивачу и председнику Југословенског народног покрета Збор, а у Другом светском рату организатору добровољачких одреда и Српског добровољачког корпуса - страначке фашнстичке оружане формације.

"* Добили име по Милану Недићу (1877 -1946). армијском генералу Југословенске војске. квислингу. председнику тзв. српске владе (1941-1944) и организатору Српске државне страже (СДС).

**** Миловановић Коста Пећанац (1879 1944). сарадник окупатора и организатор четничких јединица у Србији. Убили га четници Драже Михаиловића у близини Соко Бање. маја 1944.

***** Названа по Милану Аћимовићу. који је пре Другог светског рата био министар унутрашњих послова у влади Милана Стојадиновића. на челу тзв. комесарске владе одмах после окупације Југославије и министар унутрашњих послова у квислиншкој влади Милана Недића.

фанзиву. на одбрамбене битке. у којима су трпели знатне губитке. због чега су значајно смањени војнички ефективни партизанских одреда па овом подручју.

У целини. током 1942, у односу на претходну јесен, долази до озбиљне осеке устанка. Међутим. и поред великих губитака, активност није престајала. Неки одреди. упркос бројној надмоћности противника. вршили су нападе на поједине групације непријатеља, као и диверзије на комуникацијама, чак и на главној саобраћајници Сталаћ - Ниш - Врање и Ниш - Иирот. Вешто маневришући, уз повремена офанзивна дејства, неки од њих успели су да у приличној мери сачувају живу силу. Половином 1942. године. упркос свим офанзивама. Топлички одред је бројао око 150 бораца распоређених у три чете. Расински око 100 бораца. у две чете (у току године формирана је и трећа). Јабланичко-пасјачки одред. такође. око 100 бораца у две чете итд.

Почетком јула 1942. поново је формиран Копаонички партизански одред. од Расинског и Топличког одреда. који је дејствовао преко Малог и Великог Копаоника. планине Голије до Ивањичког краја. са задатком да шири партизанска дејства на комуникације и рударску област долини Ибра. У готово свакодневним борбама овај партизански одред успео је да у свом једномесечном маршу веже значајне квислиншке снаге.

Топлички партизански одред. са делом Озренског партизанског одреда. извео је. за време тзв. Аћимовићеве офанзиве. вешт маневар на терену планина Буковика. Озрена и Ртња избегавши главни удар непријатељских снага. које су месец и но дана држале под оцадом планину Јастребан са севера и југа.

За време те непријатељске офанзиве Расински партизански одред дејствовао је на терену планине Гоча. Јухора. Темпића и Левача. разоружавајући делове непријатељских јединица. које су под блокадом држале планину Јастребац и потпланинска села на северном делу Великог Јастрепаца.

Оба партизанска одреда су. уз сталне маневре. сачували главнину снага и из офанзиве изашли ојачани.

На привремено запоседнутим партизанским територијама, а и у градовима настављен је илегални рад народноослободилачких одбора (1100), одбора Народног фронта. Антифашистичког фронта жена (АФЖ) и нарочито омладинске организације. рад који је у свим организацијама усмеравала КП као руководећа снага Народноослободи-

лачког покрета (ПОП-а). Захваљујући делимично тој активности, и поред више офанзива непријатеља, проређени редови партизанских одреда добили су нове борце. Тако је, на пример, Расински одред у току 1942. попуњен са неколико група нових бораца, које су упутиле партијске и скојевске организације из Крушевца, расинских села, трстеничког краја, па чак и из Краљева. Оваквим радом одржан је не само континуитет НОБ-а, већ су истовремено припремане услови за излазак из привремене кризе, поновно распламсавање устанка и за Јачање постојећих и формирање нових одреда.

Већ крајем 1942. почели су се назирати знаци превазилажења кризе устанка, изазване офанзивама јаким непријатељских снага по партизанским одредима и слободној територији, као и драстичним репресалијама према становништву.

На самом почетку 1943. извршена је реорганизација партизанских одреда полазећи од дотадашњих искустава, водећи рачуна да ће одреди и даље бити везани за слободну територију са тежњом њеног проширивања. Имајући у виду специфичности ослободилачке борбе на југу Србије, тежња је била да се створе веће војне формације, способне за извођење крупнијих акција и са бољим маневарским могућностима. Извршен је спајање неких одреда, а у њихову формацију уведени и батаљони. Формирани су следећи одреди: а) Први јужноморавски одред са три батаљона, настао спајањем Лесковачког, Јабланичко-пачајског и Јастребачког одреда. Основни задатак: дејства на левој страни Јужне Мораве, на свим комуникацијама на том простору и по потреби садејство са другим одредима. б) Други јужноморавски одред са два батаљона, а нешто касније формиран је и Трећи. Настао је од бившег Ирнотравског одреда. Главни задатак: дејство на десној страни Јужне Мораве, на комуникацијама и садејство са другим одредима. в) Расински одред извесно време је остао у дотадашњој формацији (три чете), али се касније и у њему формирају два батаљона. Задатак: дејства северно од Јастрепца у простору Расине, Жупе, трстеничког краја и на комуникацијама у доњим токовима Западне и Јужне Мораве. Такође, и садејство са другим одредима. г) Озренски и Сврљишки одред реорганизовани су и обновљени нешто касније са задатком да дејствују према комуникацијама у долини Нишаве и према Тимоку и Морави.

Од раног пролећа 1943. устанак на југу Србије, под руководством Покрајинског комитета КПЈ за Србију, поново је добио широке размере. Тај тренд се константно кретао узлазном линијом све до копачног

ослобођења земље. Реорганизовани и ојачани партизански одреди почели су да прелазе у офанзиву.

У многобројним акцијама широм Црне Траве. Лужнице. Пчиње, Кукавице. Поречја. Јабланице. Пусте Реке. Пасјаче, Топлице. Расине. нанети су снажни удари бугарским, немачким, недићевско-љотићевским и четничким снагама. Појачани су удари по железничким комуникацијама. ликвидиран је већи број посада СДС и неки бугарски гарнизони на истуреним пунктовима. порушени су поново неки рудници, које је окупатор обновио после партизанских разарања у почетку устанка.

У појединим већим офанзивним операцијама биле су ангазоване снаге из више одреда. под командом посебно образованих оперативних штабова. што је, такође, специфичност организационних форми у руковођењу војним јединицама на југу Србије.

Током пролећа и лета 1943. поново је ослобођена скоро цела територија коју су партизани држали у устанку с јесени 1941. изузев градова и неких упоришта дуж железничких комуникација, које је окупатор запосео јаким снагама, изградивши и снажне фортификације. На поново ослобођеној партизанској територији функционисала је народна власт. војнополитички органи и друге организације НОП-а. много организованије него у првим данима устанка. пошто су и искуства била већа.

У том периоду приступмо се новој реорганизацији одреда увођењем у формацију ударних батаљона. Наредбом Главног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда (НОВ и ПО) Србије у јулу формирано је пет таквих батаљона: у Првом јужноморавском одреду Први и Други ударни батаљон. у Другом јужноморавском одреду - Први ударни и Други омладински батаљон. у Расинском одреду - Први крушевачки ударни батаљон.

Циљ формирања ударних батаљона био је да се добију војне јединице које ће бити покретљиве, способне и спремне да се боре на целој слободној територији. Зато су ударни батаљони кадровски ојачани. њихов састав у већини су чинили борци са дужим ратним стажом. а сами батаљони су били боље наоружани у односу на остале војне јединице.

Несумњиво је да су и догађаји на светским ратиштима с почетка 1943. значајно утицали на поновно разбуцтавање НОП-а и на југу Србије.

Стога је, обзиром на изузетан стратегијски положај Србије. немачка команда предузела опсежне мере у циљу угушавања устанка и на овом простору, а нарочито на југу Србије. где је био најјачи. Зато је непријатељ на југ Србије довукао нова појачања ради извођења круп-

нијих офанзивних чаквата против партизанских снага и у циљу ефикасније заштите саобраћајница, посебно железничких, које су биле од виталног значаја за групу армија „Е”.

Постоје историјска документа и сведочења о томе да је већ крајем 1942. Врховни штаб, имајући у виду развој ситуације на европским фронтovima, јачање НОП-а у целини, као и стварање бројних војних формација НОВ и партизанских одреда у Србији, разматрао идеју о постепеном преношењу тежишта операција НОВЈ према источним и југоисточним деловима Југославије. Међутим, реализација намера Врховног штаба о померању већих снага НОВЈ из централних делова земље, са тенденцијом продора према истоку и југоистоку, ишла је знатно теже него што је првобитно рачунато, јер су искрсле објективне тешкоће (Четврта и Пета офанзива).

У јесен 1943. Главни штаб Србије - процењујући да се на Источном фронту наносе све озбиљнији удари немачком окупатору, уз истовремене успехе савезника на осталим фронтovima, да су партизански одреди на југу Србије реорганизовани, појачани новим људством и ојачани у сваком погледу, да је слободна територија не само успостављена као што је била 1941. него је и проширена - закључио је да треба спровести нову организацију војних јединица на овом подручју. Оријентација је била да се формирају бригаде и дивизије као јаке покретне јединице које неће бити *везане са.ио за одређено подручје*, већ ће њихов задатак бити даљи продор у ширењу слободне територије и, заједно са осталим јединицама из централног дела земље, ослобађање Србије и целе земље. Рачунало се да ће ускоро доћи и до продора јединица НОВЈ из Босне и Санџака, да би се удруженим снагама наставила борба против окупатора у циљу ослобађања земље.

С обзиром на масовност НОБ-а на југу Србије, бројност војних јединица, огромну подршку народа, није било посебних тешкоћа да се пређе на нову војну организацију. Месец дана после формирања Прве јужноморавске бригаде формирана је Друга јужноморавска бригада, половином јануара 1944. формиране су још две јужноморавске бригаде, а од октобра 1943. до септембра 1944. формирано је на југу Србије преко 20 бригада. За месец дана, од 20. маја до 20. јуна 1944. формирано је пет дивизија; 21. 22. 23. 24. и 25. српска дивизија.

На примеру формирања Четврте српске бригаде најбоље се види колико је прелаз на нову војну организацију био једноставан. Бригада је формирана укључивањем комплетног Расинског ударног бата. она.

коли Је произашао и био у саставу Расинског партизанског одреда, формираног 22. јула 1941. Као други батаљон Бригаде уведен је Други јабланички батаљон, који је поникао из Јабланичког партизанског одреда формираног 21. октобра 1941. Трећи омладински Црногравски ударни батаљон произашао је из Бабичког партизанског одреда, који је формиран 20. септембра 1941. Према томе, два батаљона су била проглашена за ударне и пре него што су ушла у састав Бригаде. Борци првог строја доживели су формирање Бригаде као логичан наставак дотадашњих активности, које су у разним организационим облицима оствариване од првих устаничких дана на овом подручју.

Поред наведених специфичности развоја НОБ-а на југу Србије, које су условиле организацију војних јединица у појединим етапама ратовања, још један разлог је значајно утицао на спорији прелаз у формирању већих војних формација на југу Србије. Наиме, у свим војним јединицама на југу Србије постојао је изражен проблем недостатка наоружања, војне опреме и нарочито муниције. Познато је да изворе снабдевања у партизанском рату, којисе превасходно налазе код непријатеља, снлом треба освојити. То је био основни принцип који је важио и на југу Србије. Али, у овом раздобљу, јединице НОВЈ, у осталим крајевима Југославије, имале су значајан додатни извор снабдевања - испоруке које су вршиле савезничке мисије. Затим, капитулација Италије омогућила је, у многим крајевима, ефикасно наоружавање и снабдевање другим потребним материјалима бројних јединица НОВЈ.

У овом погледу, ситуација у Србији била је потпуно другачија. Све до маја 1944. једина могућност снабдевања оружјем и муницијом била је оно што се у борби запленило од непријатеља. И док су у другим крајевима земље савезничке мисије како-тако, али ипак допремале ратни материјал, на тлу Србије савезници (Британци) не само да су због своје политичке стратегије игнорисали постојеће снаге НОВ и НОП у целини, већ су преко бројних мисија интензивно снабдевали четничке јединице Драже Мнхаиловића, које су се активно бориле против партизана у све отворенијој колаборацији са окупаторским снагама.

Савезничке мисије почеле су снабдевати јединице НОВ у Србији тек од маја 1944. када је дошло до формирања дивизија, па је и тај разлог, поред осталих, омогућио убрзано формирање бројних бригада и дивизија на овом подручју.

улогн четничких јединица, за време окупације, на југу Србије

Друга напомена, на коју желимо да укажемо, односи се на констатацију да је у првој фази борбеног пута, док је дејствовала на просторима југа Србије, Бригада значајан део борби водила и са четницима Драже Михаиловића. Због тога је потребно објаснити узроке честих сукоба са четницима у том периоду, водећи рачуна о специфичности ситуације, у овом погледу, на југу Србије.

Прве устаничке акције на југу Србије, у лето 1941. угрозиле су немачке окупационе трупе, чије су снаге биле ангажоване на другим фронтима. Због тога су Немци тражили савезнике у циљу обезбеђења окупационог режима. Крајем августа 1941. после споразума са Костом Пећанцем, Немци су појачали своје гарнизоне, у свим већим градовима и неким већим местима, његовим четничким одредима. У исто време Савет комесара, тзв. комесарска влада замењена је владом Милана Недпћа, што је омогућило Немцима да током 1942. ојачају своје гарнизоне новим квислиншким војним формацијама - Српском државном стражом (СДС - недићевци) и Српским добровољачким корпусом (СДК - љотићевци). Такође, од почетка 1942. на овом простору присутан је јак бугарски корпус за заштиту окупационог режима и нарочито обезбеђење виталних комуникација.

Четничка организација Драже Михаиловића на просторима југа Србије јавља се касније него у западној Србији, тек у другој половини 1942. Пре тога четници Драже Михаиловића имали су само мрежу своје организације са минималним бројем чланова. Изјашњавајући се декларативно за борбу против окупатора, али одлажући почетак те борбе за неодређено време, четници су демобилизаторски утицали на масе, које су већ биле прихватиле или спремне да прихвате став НОП-а о потреби сталне борбе против окупатора. Убрзо, поред деструктивне пропаганде, четници Драже Михаиловића прелазе на ликвидацију појединих активиста и симпатизера НОП-а, вршећи убиства преко „црних тројки“, да би затим прешли и на формирање одреда чија је првенствена оријентација била борба против партизана. Ти одреди били су ослоњени на падине Жељпна и Копаоника према западу, на плашско подручје Косанице и Горње Јабланице према југу, као и на извесна упоришта на левој страни Западне Мораве на северу (трстенички и варварински крај). Стратешким распоредом својих снага четници Драже Михаиловића у приличној мери заокружили су партизанску

територију. што је зиатио угрожавало одбрамбену позицију партизанских одреда у условима постојања јаким окупаторских снага. нарочито отежавајући маневрисање по планинском простору у свом залеђу.

На основу докумената из британских и других архива, које су већ отворене за историчаре, може се недвосмислено утврдити да су британске службе од самог почетка располагале са обавештењима о неспремности четника да се ангажују у рату против сна Осовине. чак са извесним наговештајима о колаборацији. као и о стварној снази и утицају четничког покрета који је био далеко испод димензија које су му придавали у пропаганди. Британци су. ипак. у основи. веровали да ће бити у стању да остваре утицај на четнике у смислу прихватања њиховог концепта. који се. приближно, састојао у следећем: четници треба одмах да прекину са колаборацијом. да потраже модус вивенди са партизанима и обуставе војне акције против њихових снага. да отпочну војне акције против окупатора на своју руку. или још боље. заједно са партизанима. са циљем да се постепено наметну као вође јединственог покрета отпора. апсорбујући партизанске војне ефективе. Међутим. Михаиловић и четници нису прихватили никакве сугестије у том правцу. сматрајући да је њихов основни задатак борба против НОП-а, у којој су дозвољена сва средства. чак и колаборација са окупатором и квислинзима. Оружану борбу против окупатора и квислинга одлучно су одбили у том тренутку (због репресалија). покушавајући да увере савезнике да ће четници бити спремни за оружану акцију тек када савезници отпочну ратне операције на Балкану.

Суочене са одбијањем четника Драже Михаиловића, а знајући да се четничка колаборација неће моћи дуго држати у тајности, британске службе почињу тражити излаз. Између осталог, британске војне власти предузеле су следећу иницијативу: пуковник Бејли. шеф Британске војне мисије код четника. предао је Д. Михаиловићу 28. маја наредбу генерала Вилсона у којој се прво констатује: „Четници западно од Копаоника не представљају борбену снагу од било какве важности. њихове јединице у Црној Гори. Босни и Херцеговини су већ уништене, или тесно сарађују са Осовином. а с друге сгране „партизани представљају добру и ефикасну борбену снагу у свим оним деловима земље где само квислинзи представљају генерала Михаиловића“. После тих констатација Вилсон прецизно наређује: 1) Михаиловић мора обуставити сваку сарадњу са силама Осовине: 2) он сместа мора прећи на подручје планине Копаоник у Србији; 3) Британци ће од сада сма-

тратн као Михаиловићево само иодручје источно од Ибра и тамо ће му ваздушним путем слати обимну помоћ. Пуковнику Бејлију је наложено да ову наредбу уручи Михаиловићу на крајње категоричан начин, те да добије „хитан и недвосмислено повољан одговор". Михаиловић је ову Вилсонову наредбу одлучно и огорчено одбио.

Немци су, у недостатку довољног броја војних јединица, сматрали да треба ангажовати и помагати све војне формације које хоће да се боре против партизана. Из таквог опредељења произашао је и став према четницима Драже Михаиловића. На различите начине, директно или индиректно. Немци су знатно допринели јачању организације Драже Михаиловића у Србији и, посебно везано за партизанску слободну територију на југу, без обзира што је понекад долазило до неспоразума и зазирања.

Тај допринос се нарочито огледа у следећем: а) Немци су „толерисали" да четнички одреди Косте Пећанца, њиховог агента и плаћеника, приступе четничкој организацији Драже Михаиловића. Ово је управо карактеристично за југ Србије, јер на том простору ни у устанку 1941. нити у првој половини следеће године није постојала организација Драже Михаиловића, већ само четници Косте Пећанца, као додаток немачким и бугарским гарнизонима. Током 1942. четничка организација се трансформисала; Пећанчеви одреди су престали да постоје, а његово људство из градова и гарнизона преселило се у „шуму", иза леђа партизанским снагама, у састав јединица Драже Михаиловића; б) Немци су, такође, „толерисали" сарадњу органа Недићеве квислиншке владе и организације Драже Михаиловића. Као резултат те сарадње, дошло је до знатног кадровског јачања четничких одреда. Ради формирања својих оружаних одреда Недић је из заробљеничких логора у Немачкој довео веће групе официра, а Немцима није сметало што су многи од њих убрзо „дезертирали" у четничке одреде; в) Гестапо је, такође, „толерисао" сарадњу специјалне полиције и четничке организације и доста се равнодушно (као и војна обавештајна служба АБВЕР) односио према раду британских војних мисија код четничких штабова. Додуше, повремено их је обавештајно контролисао, али нису предузимане никакве радикалне мере за онемогућавање њиховог рада; г) Немци су почели индиректно (преко СДС), а потом и директно, да помажу четнике оружјем и муницијом. Преговарали су са појединим командантима и садејствовали у операцијама против партизанских одреда.

Четници су у почетку настојали да од народа сакрију своју колаборацију са Немцима, иредстављајући се као борци за слободу. Међутим, временом је сарадња са окупатором постала тако видљива да је више ни четници нису могли крити. Познато је да су бројни четнички команданти тражили и добијали оружје и муницију од Немаца. Између осталих, зна се, да је и командант четничког корпуса Кесеровић имао састанак у Крушевцу са немачким крајскокомандантом. Кад год су Немци, на овом подручју, предузимали акције против партизанских јединица, у те акције су укључивали и четничке јединице, које су добијале посебне задатке из сектора где ће напасти партизана. У даљој фази борби против окупатора, крајем 1943. и у току 1944, сарадња између четника и Немаца против партизанских јединица постала је толико очигледна да је, на пример, у оквиру VII офанзиве (операција Трумпф-Халали) 1944. немачки мајор Вејл седео у четничком штабу, радп координације са осталим окупационим јединицама, па су ову четничку групацију, у својим извештајима, Немци звали „групација Вајел“.

При таквој колаборацији није ни мало случајно да су се четници, који су били рањени у борбама са партизанима, лечили у болницама по градовима, са знањем окупатора. Примера ради, када је Друга јужно-моравска бригада упала у лесковачку болницу, на православну Нову годину 1944. нашла је међу болесницима и неколицину четника, који су у сукобу са партизанима рањени у Горњој Јабланици.

Карактеристична је и синхронизација активности четничких јединица са бугарским окупаторима. Тако је, на пример, приликом покушаја упада четника у Пусту Реку дошло до познате борбе четника и партизана у селу Косанчићу. Том пршшком напад четника потпомагао је бугарски авион, који је митраљирао партизанске положаје.

Бројни су примери сарадње окупатора и четничких јединица на југу Србије, па је отуда разумљиво да је морачо доћи до сукоба партизанских јединица и четника Драже Михаиловића, *јер су ширтизанске снаге желеле да осшану доследне* на линији борбе против окупатора и за ослобођење земље. По правилу, сваку акцију партизана против окупатора, четничке једнице су покушавале да онемогуће, било на тај начин што су се у сукобима непосредно стављале на страну окупатора, или што су настојале да сукобе партизана и окупатора искористе да би се „убациле“ на партизанску слободну територпју. Такво понашање четника је довело до тога да је НОБ била могућа *једино уз истовремену* борбу против окупатора и свих његових помагача, што је значило

нужност борбе и против четника Драже Михаиловића, као снаге која је ступила у отворену колаборацију са окупатором у борби против партизанских јединица. Отуда, посебно у првој фази борбеног пута Бригаде честе борбе са четницима, који су настојали да угрозе слободну партизанску територију и све резултате борбе остварене у дотадашњем периоду.

Односе између окупатора, четника и партизана народ југа Србије јасно је прозрео и зато је безрезервно подржао ПОП. Да није било те подршке, НОП се не би могао одржати. У вези тога, треба имати у виду и следећу чињеницу: народ на југу Србије спреман је да брани национални интегритет, чак и по цену највећих жртава, што показује и његова дуга и славна традиција ослободилачких буна, ратова и страдања. Често је у својој историји овај народ био принуђен да, уз највеће жртве, брани своју националну егзистенцију, посебно од насилне бугаризације, која је окупацијом Југославије у Другом светском рату поново постала актуелна. На делу територије јужно од демаркационе линије (врањски и пиротски округ) тај процес је почео чином анексије. Било је логично претпоставити да се, у случају победе Немачке у рату, бугарске територијалне претензије неће задржати само на овоме. Сигурно да и у овоме треба тражити мотиве за отпор који је народ ових крајева, кроз НОБ, пружио новој окупацији. Такође, деловање ослободилачких јединица НОП-а, под идејним руководством КП, а истовремено и пасивност, па после и колаборација четника Драже Михаиловића са окупатором били су пресудни моменти, који су омогућили масовност устанка у овим крајевима, као и континуитет НОБ-а од првих устаничких дана до ослобођења, без обзира на репресалије.

Значај издавања монографије Четврте српске НОУ бригаде

Трећа напомена. Четврта српска ударна бригада, формирана на југу Србије, прешла је дуг борбени пут у НОБ-у. Око 10 месеци од оснивања, Бригада је у садејству са другим јединицама, бранила слободну територију на југу Србије, са тежњом њеног сталног проширивања, а затим је у саставу 21. српске ударне дивизије учествовала у ослобађању бројних варошица у западној Србији и Шумадији све до Београда. После ослобађања Београда учествовала је у многим борбама на Сремском фронту и пробоју овог фронта, а затим у ослобађању многих ва-

рошица и градова у Славонији све до Загреба. После Загреба, преко Кумровца, Бригада је водила борбе против окупатора у Словенији. завршавајући свој ратни пут у близини Цеља. У многобројним биткама борила се против свих врста окупаторске и квислиншке војске. Због свега тога, Четврта српска бригада, несумњиво, заузима веома значајно место не само у историји НОБ-а у Србији, него и у целој Југославији.

Приликом формирања, Бригада је била састављена већином од бораца са југа Србије. Преласком Ибра и наступањем бригаде кроз Шумадију, у правцу Београда, у Бригаду су долазили бројни борци из Ваљева, Осечине, Крагујевца, Алексинца, Велике Планае, Горњег Милановца, Шапца, Богатића, Смедеревске Паланке, Смедерева, Младеновца, Гроцке, са ширег и ужег подручја Београда и бројних других места из унутрашњости Србије, а после стварања Сремског фронта у Бригаду је ступио и изванредан број бораца из појединих места у Војводини.

Четврта српска бригада од свог оснивања, па и касније, била је састављена, претежним делом, од омладинаца и омладинки између 17 и 21 године. Преко 70% бораца који су се борили у Бригади није служило војску. Они су припадали/ном дивном нараштају наше омладине који је својим животима показао верност идеалима слободе и оданост своме народу.

Преко 70% бораца био је са села, а у саставу Бригаде било је и 129 жена. У првом строју, приликом формирања Бригаде, биле су 23 жене. Оне су добровољно ступиле у Бригаду, својим примером доказавши да су спремне да иду и у најтеже бојеве. Имајући у виду да су њихови напори објективно били тежи само потврђује да су жене у нашој бригади својим држањем и активношћу значајно допринеле резултатима које је Бригада постигла у току народноослободилачке борбе за ослобођење земље.

У бројним борбама које је Бригада водила, посебно тешким на Сремском фронту и у завршним операцијама за ослобођење земље, погинуло је, према расположивим подацима, 1665 бораца, тј. око 26% од укупног броја бораца (6.442). Међу погинулима се налази 19 жена-бораца. Од преживелих, рањено је једном или више пута око 75% бораца. У поређењу са осталим бригадама НОВЈ - према времену формирања бригада, броју бораца, броју погинулих и рањених - Четврта српска налази се у врху по броју погинулих и рањених бораца.

Монографија о Четвртој српској ударној бригади, која се сада објављује, резултат је обимних напора да се сумарне активности Бригаде ставе на увид јавности. По мишљењу Редакционог одбора публикација

представља значајан прилог у осветљавању историјата Четврте српске НОУ бригаде. Рукопис аутора Гончина даје веома добар приказ ратног пута Бригаде од њеног оснивања до завршних борби у Словенији. Сва збивања и активности Бригаде су изнета на квалитетан и приступачан начин, поткрепљена бројним документима.

Похвално је што је аутор у монографији пратио, током њиховог борбеног пута, активност бројних бораца и руководилаца Бригаде, снажних личности са најлепшим људским квалитетима, од којих су многи, у цвету младости, часно и јуначки погинули у борби за ослобођење земље.

У недостатку писаних докумената, аутор је користио сећања низа бораца, непосредних учесника појединих ратних догађаја, чија непосредна сведочења дају монографији већи степен уверљивости.

Драгоцен део монографије је готово комплетан списак бораца Бригаде, погинулих бораца, као и списак првог строја.

Треба истаћи да су, од ослобођења до данас, бројни борци Четврте српске бригаде писали своја запажања о готово свим борбама Бригаде, као и о другим активностима из њеног живота и деловања. Највећи број ових прилога, до сада, није објављен, иако је то драгоцен материјал, јер су га писали непосредни учесници (од којих значајан број није више међу живима). Приликом доношења одлуке о изради ове монографије, Скупштина секције бораца Бригаде закључила је да треба радити и на издавању књиге сећања самих бораца Бригаде. Сматрамо да ову обавезу треба да испунимо.

Редакциони одбор